

*BÍRÓ Anna*¹

Az első protestánsok felbukkanásai Brazília történetében

Abstract. First Protestant Presence in Brazil's History

The Reformation and the so-called “discovery” of Brazil unfolded in the same era but spatially distant from each other. Nevertheless, the spatial distance did not hinder the appearance of Reformation on the “Catholic continent” and Brazil as early as the 16th century. However, until the time of Brazilian Independence, the appearance of Protestants was temporary and mainly linked to territorial conquests. The present paper focuses on the specific regions of Brazil that were temporarily colonized by Protestants. Missionaries of the Church of Geneva joined French colonial undertakings in 16th-century Brazil. It was thanks to them that the first Reformed pastors showed up in Brazil. The second attempt was linked to the Dutch, who also invested a great deal of attention in religious affairs. The first Protestant marriages, the first Reformed Confession of Faith, and the first martyrs were related to these two nations. Protestant trade relations were established, the first glimmer of religious freedom arose, and the demand for Reformed pastoral ministry increased.

Keywords: France Antarctique, Huguenots, Guanabara Confession of Faith, Dutch Brazil, Calvinist

¹ Gyakorlati tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar;
e-mail: biro.anna@kre.hu.

Amennyire közel volt időben Brazília európai nézőpontból való hagyomány szerinti felfedezéséhez a reformáció, olyannyira távol volt térben a két esemény egymástól, ami mégsem akadályozta meg azt, hogy már a 16. században elérték a reformált tanok a „katolikus kontinens” partjait. Azonban Brazília függetlenségének koráig a protestánsok meg-megjelenése ideiglenes volt, a területi hódításokhoz kapcsolódott. Jelen tanulmányban Brazília azon részeit mutatom be a protestáns vallásosság fókuszba állításával, melyeket ideiglenesen a protestánsok bekebeleztek.

1. „France Antarctique”

Az első szervezett támadás, melyben a protestánsok hangsúlyosan megjelentek, Franciaország felől érkezett. Azonban, ahogy látni fogjuk, ennek egyházas jellege vitatott, mindemellett pedig számos olyan esemény bontakozik ki, mely később történeti kapcsolódást biztosít egy hatalmas ország immár nagy létszámú² protestáns közösségének, még akkor is, ha csak szellemiségében jön létre a kapcsolódás.

Köztudott, hogy a kereszténység Brazíliába a portugál gyarmatosítással érkezett. Az „amerindián” népesség ezeket a messziről jött papokat sámánként³ kódolta, akik a gazdag eljövendőt ígérték számukra. Tome de Sousa kinevezett főkörmányzóval a térségben az első jezsuita szerzetesek is megjelentek. Manuel da Nóbrega és ötfős rendtársa azt a feladatot kapta, hogy a gyarmatokon szolgáló rossz hírű papságot regulázzák meg, illetőleg az indiánok között hirdessék a katolikusok hitét.⁴ Azonban a portugál gyarmatosítás ellenére a katolikus jelenlét nem volt kizárólagos a 16. században.

A franciák be-betörtek a brazil területekre, borszönyfával kereskedtek, kalóztámadásokat indítottak a partok mentén. Az *uti possidetis* elvét vallva, úgy gondolták,

² Ez a szám a 2010-es népszámlálási adatok alapján kb. 7.686.827 fő. Ugyanakkor ebbe belefoglaltatik minden protestáns vallású a karizmatikus felekezetek nélkül. Brazília népszámlálási adatok: <https://cidades.ibge.gov.br/brasil/pesquisa/23/22107> (utolsó megtekintés dátuma: 2022.10. 10.).

³ A sámán azonosítás főként a tupi indiánokra volt jellemző.

⁴ FAUSTO, Boris (2011): *Brazília rövid története* (Eredeti címe: *História do Brasil*). Budapest, Equinter. 17–23.

Brazília akár megfelelő célpont lehetne a további terjeszkedéshez.⁵ Durand de Villegagnon ambiciózus altengernagy szintén expedícióba kezdett egyéni törekvései mellett azzal a céllal, hogy megvizsgálja mennyire alkalmas egy lehetséges francia gyarmat megalapítására. Mivel úgy vélte, hogy megfelelő lenne, támogatókhoz fordult. A király áldását megkapván, csapatával elindult, hogy brazíliai gyarmatokat szerezzen. 1555-ben a franciák települést hoztak létre a mai Rio de Janeiro közelében. A vállalkozás Gaspar de Coligny tengernagy égisze alatt zajlott, akinek hitbeli hovatartozását ez idő tájt még bizonytalanság fedi, de az országban elfoglalt státusza mindenképpen alkalmassá tette az ügy támogatására.⁶

A korai reformátorok tapasztalatairól, körülményeiről, a „France Antarctique” állapotáról Jean de Léry készített írásos feljegyzést. Munkája hugenotta missziói szellemben született. A református Léry a megalapítást követően érkezett meg hittestvéreivel a térségbe. Írásán nyomot hagy az a nézőpont, hogy a gyarmatosító vállalkozás kezdettől fogva hugenotta meggyőződésű volt.

„Villegagnon (...) A Francia Királyság mindenféle rangú s rendű előkelősége előtt széltében-hosszában hangoztatta, hogy már réges-régen igen nagy kedve volna valamely messzi földre menni, ahol szabadon és minden fenntartás nélkül szolgálhatná Istent az evangélium szerint reformált egyház törvényei szerint. Mi több, mint mondotta, ilyen helyen szeretne menedéket előkészíteni mindazoknak, akik oda akarnának elvonulni az üldözések elől.”⁷

És Brazília erre alkalmas, mivel „sok dicséretet hallott” „szépségéről és termékenységéről”. Léry azt állítja, hogy ezzel nyerte meg a reformált méltóságokat, köztük Gaspard de Colignyt, aki kellő befolyással bírt az udvarban.⁸ Ugyanakkor Nowell ezzel szemben a vállalkozást sokkal inkább nemzeti jellegűnek tekinti, nem egyházinak.⁹

⁵ I. m. 20.

⁶ NOWELL, Charles E. (1949): The French in Sixteenth-Century Brazil, In: *The Americas*. 5. 4. 381–393. 383.

⁷ LÉRY, Jean de (1964 [1578]): *Jean de Léry utazása Brazília földjére* (Eredeti címe: *L'Histoire d'un voyage fait en la terre du Brésil*). Budapest, Táncsics Kiadó. 34.

⁸ I. m. 34–35.

⁹ NOWELL (1949), 381.

Úgy véli, hogy Léry itt téved. Villegagnon elutazásakor még Coligny nem reformált – az 1557-ben bekövetkezett spanyol fogság lehetett az egyik jelentős esemény, ami végül az áttérésre buzdította. Ráadásul II. Henrik francia király az eretnokséget próbálta kipucolni Franciaországból, és Villegagnon hozzá ment először tervével; Coligny ekkor vidéken volt. Így nehéz elképzelni, hogy egy hugenotta gyarmatot támogatott volna. Nowell úgy véli, hogy mivel a királyi adomány nem volt elegendő a hajók és a legénység megszervezéséhez, ezért „Párizs városában minden nyilvános helyen trombitaszó mellett hirdették ki, hogy minden züllött személy, vagy hazájukból megszökött rabszolga, vagy bárki más, aki a tengert és a vidéket >>Brazíliát<< szeretné látni, jelentkezhet”,¹⁰ de mivel még ez után is kevés volt a jelentkező, ismét a királyhoz fordulva kérte, hogy adjon lehetőséget, hogy a börtönökből foglyokat vigyen magával ember gyanánt. Erre engedélyt kapott. A hosszú tengeri utazás során Andre Thevet is kíséretéhez tartozott, aki az expedíció kozmográfusa volt, ráadásul ferences szerzetes, így missziói munkát is végzett, illetve evangéliumot hirdetett katolikus szellemben. A terület névadója is ő lett.

Miután elérték a brazil partokat, erődítmény építésébe kezdtek, melynek nevét Coligny admirális ihlette, Nowell szerint azért, hogy ezzel tiszteletüket fejezzék ki feléje, és segítse a vállalkozást, hiszen további támogatásra és emberre volt szükség a fejlődéshez,¹¹ a gyarmat benépesítéséhez pedig asszonyokra.¹²

Villegagnon, tehát, miután megvetette lábát a kontinensen, 1556 elején visszaküldte unokaöccsét, Bois-le-Comte-ot, Franciaországba azzal a céllal, hogy segítséget kérjen a vállalkozás további sikerességéhez. Thevet vele ment a betegsége miatt. A források arra engednek következtetni, hogy a királytól való segítségkérést elodázták, és az immár protestáns lelkületű Coligny intézkedett. Coligny valószínűleg régi barátján keresztül vette fel a kapcsolatot Kálvinnal, ellentétben azzal, amit Léry állít, hogy Villegagnon írt Kálvinnak. Ennek eredményeként Genfből két lelkészt és tizenegy laikust küldtek Brazíliába. A két teológus közül az idősebb Pierre Richer volt, „tehetséges orvos”, illetve a társa, a „hitbuzgó”, harminc év körüli Guillaume Chartier. Velük tartott

¹⁰ Nowell idézi innen: HATON, Claude (1857): *Memoires*, In: Bourquelot, Felix (szerk.): *Collection de documents inédits sur l'histoire de France*. VIII. k. Párizs. 37–38.

¹¹ NOWELL (1949), 383–386.

¹² Villegagnon a bennszülöttekkel való szexuális kapcsolatot ellenezte. Ezt maga Léry is megerősíti.

a történet leírója, Jean de Léry, illetve még tíz genfi küldött. A vezetőjük Coligny admirális által felkért Philippe de Corguilleray, Sieur du Pont nemes úr volt. 1556 novemberében indultak útnak, és a következő év márciusában érték el a Guanabara-öblöt.¹³ A megérkezésük után a lelki élet az alábbi alkalmak köré szerveződött: esti közös ima, vasárnaponként kétszeri prédikáció, hétközben egyszeri egy óra prédikáció. Az első úrvacsorás istentisztelet 1557. március 24-én volt a Coligny Erődben. Az úrvacsorát borral és kenyérrel ünnepelték. Ezen az alkalmon maga Villegagnon is részt vett, de az úrvacsoravétel előtt embereit kiküldte, elmondása szerint azért, mert még nem értek meg „hittitok befogadására”. Bár ekkor még elsőként járult az Úr asztalához, lassacskán elkezdte kritikával illetni a genfiak hitét.¹⁴

Baez-Camargo úgy véli, hogy a vezetés kettős lett volna az elképzelések szerint: világi oldalról Nicholas Durand de Villegagnonnal az élen, egyházi oldalról pedig Pierre Richierrel valósult volna meg. Azonban Villegagnon megpróbálta visszavenni a teljes vezetői státuszt, beleszólt az egyházi rendbe és fegyelembe, és még hitbeli kérdésekben is állást foglalt. Ezért idejekorán feszültté vált a helyzet: „ha kicsiben is, de valóságos vallásháború bontakozott ki”.¹⁵ Ezért úgy vélték, hogy Chartier lelkészt visszaküldik Svájcba, hogy egyeztessen a vitás kérdésekben, azonban kis időn belül Villegagnon továbbment.¹⁶ Pünkösdre annyira megromlott a viszony, hogy az ünnepi úrvacsoravételt követően Villegagnon Kálvint egyenesen eretneknek minősítette, és az istentiszteleteket harminc percre csökkentette. Léry a bekövetkezett páfördülésre spekulációkba bocsátkozott, gondolt bíborosi feddésre, illetve arra is, hogy csupán a támogatás megszerzése miatt ment bele Villegagnon a hugenotta szövetségbe – pontosan nem látta a magyarázatot.¹⁷ Ugyanakkor az elmondható, hogy a katolikus egyházi jelenlét hiányzott: André Thevet ferences szerzetes rég visszatért Franciaországba, így Richer és Chartier minden klerikusi ellentmondás nélkül sikeresen misszionálhattak mind a telepések, mind a szomszédos tamoyo indiánok között. Villegagnon a protestánsokat

¹³ NOWELL (1949), 386–387.

¹⁴ LÉRY (1964), 89.

¹⁵ BAEZ-CAMARGO, G. (1952): The Earliest Protestant Missionary Venture in Latin America, In: *Church History*. 21. 2. 135–145. 137.

¹⁶ BAEZ-CAMARGO (1952), 136–138.

¹⁷ LÉRY (1964), 94.

alattvalóknak hozatta, nem vezetőnek; voltak arra utaló jelek, hogy esetleg a vezetést kiveszik a kezéből. Az anyaországa katolikus ország, a király és az udvar katolikus, ezért a protestáns gyarmat híre nem vetett volna jó fényt rá; talán ez is hozzájárult az egyre kellemetlenebb szituációhoz. Villegagnon már fent említett botrányos püünkösi kinyilatkoztatása előtt hazaküldte a fiatalabb teológust, Chartiert, így ezt követően Richer ellen fordult, akit nem volt könnyű visszatartani a prédikálástól, mivel sok híve akadt. Ráadásul Villegagnon egyik hadnagya, Thoret is hugenottává lett, aki az elmérgesedett helyzet miatt inkább elmenekült a Coligny Erődből, és a szárazföldi indiánok között próbált szerencsét. A többi protestánst Villegagnon az evangélium szavaival próbálta csitítani: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené!” (Mt 22,21). A biblikus rendreutasításnak nem volt foganatja. Villegagnon ragaszkodott a protestáns prédikációk cenzúrázásához, mely végül a teljes szakadáshoz vezetett. Richer és csapata úgy döntöttek, hogy nem maradhatnak tovább a Coligny Erődben. 1557 októberében követték az elmenekült hadnagyot a szárazföldre. Úgy tervezték, hogy megvárják a hajót, amely majd visszaviszi őket Európába.¹⁸ „S ez alatt az idő alatt a vadak között éltünk, jártunk-keltünk, ettünk, ittunk, s elmondhatom, hogy emberségesebben viselkedtek velünk, mint az, kinek semmit sem vétettünk és mégis elűzött bennünket.”¹⁹ Két hónap várakozás után, 1558. január 4-én a Le Jacques nevű hajó börzönyfával és egyéb ritkasággal elindult vissza Európába, de a hajó léket kapott útközben. Ráadásul a széljárás is visszasodorta őket a partok felé, így azt a tanácsot kapták a kapitánytól, hogy jobb, ha visszatérnek a szárazföldre és várnak egy másik hajót, mert így veszélyes az út, ráadásul sokan is vannak a fedélzeten, s kevés az élelem, mellyel egymást is veszélyeztethetik. Így öten tértek vissza Brazíliába: Jean du Bourdel, Matthieu Verneuil, Pierre Bourdon, André la Fon és Jacques Le Balleur, vállalva, hogy Villegagnon fennhatósága alá kerülnek ismét.²⁰ Léry tovább utazott Franciaországba, mivel Philippe de Corguilleray, Sieur du Pont úr meggyőzte, hogy ne maradjon. A távozók birtokában volt egy „viaszosvászomban” csomagolt levéltároló doboz az Európába szánt levelekkel, melyet szokás szerint a hajókapitánynak adott Villegagnon. A csomagba azonban egy vádiratot is tett, melyben eretnekké nyilvánította a visszatérőket, és büntetesként halálra

¹⁸ NOWELL (1949), 391.

¹⁹ LÉRY (1964), 96.

²⁰ I. m. 227–230.

ítélte őket. A lefolytatott perről és bűnösségükről mit sem tudtak a hazautazók. A dokumentum a földet érést követően a református igazságszolgáltatókhoz jutott el, így megmenekültek az utolsó megpróbáltatástól is.²¹ A hajóból Brazília felé visszatérőket Villegagnon fogadta, de amikor azt a hírt kezdték terjeszteni, hogy hamarosan újabb hugenották érkeznek Európából, arra a következtetésre jutott, hogy ők valójában kémkedni jöttek vissza, bajkeverők, ezért mind az ötöt letartoztatta.²² Andre Lafont és Jacques Lebailleurt, akiket kevésbé tartott veszélyesnek, börtönre és kényszermunkára kényszerített. Jean du Bourdelt, Mathieu Vemeuil-t és Pierre Buordont azonban halálra ítélte.²³ Kivégzésük oka az a hitvallás volt, melyet ő maga íratott velük. Villegagnon írásban kérte, hogy tagadják meg hitüket. Annak ellenére, hogy laikusok voltak, a Szentírás egy példányának segítségével dolgozták ki téziseiket rövid határidőn belül, ami alapján bűnös eretneknek nyilvánították a három hugenottát. Ennek következményeképpen 1558. február 9-én megfojtották őket, és az óceánba dobták testüket.²⁴ Az általuk létrehozott mű lett az egyik legkorábbi református hitvallási dokumentum, a Guanabarai Hitvallás.²⁵ A cikkelyei „hisszük” formulával kezdődnek, így a korábbi hitvallások formájának jegyét hordozza, ugyanakkor a témáinak változatossága és a szöveg hossza miatt a reformáció idején elterjedt hitvallások közé sorolandó. A szöveget először 1907-ben fordította portugálra Erasmo Braga, campinasi presbiteriánus teológiai tanára. Ennek előszavában Braga rávilágít a dokumentum jelentőségére, jelesül arra, hogy „ez volt az első protestáns hitvallási nyilatkozat az ország történetében. Jelzi a református hit korai jelenlétét a világ egyik legnagyobb keresztény nemzetté váló országában.”²⁶

A kolónia utóéletének vége nem váratott sokáig. A kivégzés eleve félelmet szült a közösségen belül. Vallástól függetlenül többek dezertáltak, ráadásul a gyarmat rossz állapotban volt.

²¹ I. m. 254.

²² NOWELL (1949), 391–392.

²³ CRESPIN, Jean (1564): *Actes des martyrs*. Genf. 881–889.

https://books.google.hu/books?id=jdzk4kqB8xMC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (utolsó megtekintés dátuma: 2022. 02. 10.).

²⁴ MATOS, Alderi S. (2015): The Guanabara Confession of Faith, In: *Unio com Cristo*. 1. 1–2. 133–143. 134–135.

²⁵ CRESPIN (1564), 884–886; vö. MATOS (2015), 137–143.

²⁶ MATOS (2015), 135–136.

Villegagnon maga is visszatért Franciaországba, és a megmaradt közösséget Bois le Comte-ra, az unokaöcsére bízta. 1560-ban Mem de Sa kormányzó egy Portugáliából érkezett flotta segítségével megközelítette a szigeten lévő Coligny Erődöt. Kétnapos harc után a franciák és az indiánok titokban visszavonultak a szárazföldre, a portugálok pedig hagyták őket szabadon elmenni.²⁷

A reformátusok brazíliai megjelenésének több jelentős adaléka van. Kálvin felfogása megmutatkozik az események menetében. 1936-ban Horváth Jenő teológus a *Theologiai Szemlében* Gustav Warneckre hivatkozva közli, hogy Kálvin missziói felfogását tükrözi a lelkészek kiküldetése, ui. Kálvin kötelességnek tekinti az evangelizációt a „pogányok” között.²⁸ Jean de Léry munkája, nem csupán a missziós szolgálatról számolt be, hanem néprajzi tudósítást is készített a brazil őslakosok kultúrájáról. A tupi népcsoportok részletes etnológiai leírására is kísérletet tett. Összehasonlította a kannibalizmust és a keresztény eucharisziát, s ezzel a spirituális analógiával az emberevés szokásait egy olyan meglévő európai értelmezési keretbe helyezte, amely lehetővé tette a kannibalizmus megértését az európaiak számára.²⁹

2. „Nieuw-Holland”

A francia hugenottákat követően nem volt számottevő a reformátusok megjelenése egészen a második jelentős állomásig, mely a hollandokhoz köthető. Hollandiában az 1590-es évekre már Zacharias Heyns amszterdami nyomdájában lehetett olyan tájékoztató jellegű zsebkönyvet kapni, melyből az olvasó megtudhatott néhány néprajzi jellegű információt a brazil bennszülöttekről. Az egzotikus irodalom publikálása háttérben az a kereskedelmi döntés állt, hogy a lakosság elkezdett az egzotizmus felé fordulni, s a tengeri utazások iránti vonzódás folyamatosan nőtt. Ezt igazolja többek között, hogy az 1590-es évek végén Pieter Hasselaer és Reynier Pauw

²⁷ NOWELL (1949), 392.

²⁸ HORVÁTH Jenő (1936): A külmisszió lényege. A külmisszió református theologiai alapvetése, In: *Theologiai Szemle*. 12. 1–6. 211.

²⁹ VAN GROESEN, Michiel (2017): *Amsterdam's Atlantic, Print Culture and the Making of Dutch Brazil*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. 22.

amszterdami helyi elöljárók úgy döntöttek, hogy befektetéseket kezdenek a brazíliai kereskedelembe.³⁰ Az ilyen kampány jellegű könyvek azonban másodlagos forrásokból származtak. A francia ábrázolásmód határozta meg a Brazíliáról szóló útleírásokat, a brazil viseletekről készített kiadásokat. „Dracht-thoneel”³¹ számára például a brazil anyagot az 1562-ben megjelent *Recueil de la diversité des habits*³² adta. Zacharias Heyns mellett Cornelis Claesz szintén jelentős kiadónak számított a korban, általa vált Amszterdam az „atlanti információk európai központjává”.³³ 1595-ben, amikor a holland terjeszkedés kezdetét vette, Claesz kiadta Hans Staden³⁴ hamburgi német katona tupi indiánok között töltött fogságának történetét. A leírás hitvallását is tartalmazza egyben: elmondja, hogy a fenyegető veszélyt keresztény hitének próbájaként élte meg. A könyv bevezetőjében Claesz felhívja a figyelmet arra, hogy Brazília mind evangelizációs, mind letelepedési és mind haszonszerzési lehetőségre alkalmas terep.³⁵ Szintén Claesz adta ki a *Jean de Léry utazása Brazília földjére* című munkát is, melynek politikai üzenete az amszterdami olvasók számára világos: sajnálatát fejezi ki, hogy sikertelenül végződött a francia Brazília terve.³⁶

Látható tehát, hogy a működő propaganda hangsúlyozta Brazília előnyeit, lehetőségeit. Gazdasági szempontból jelentős cukortermelés is kötődött a hollandokhoz. Ugyan a cukortermelést a portugálok végezték, a cukor feldolgozása és a finanszírozása a flamandokhoz és a hollandokhoz kötődött inkább: bár az első cukorfinomító üzem 1526-ban Pernambucóban helyezik üzembe,³⁷ a cukorfinomítás nagyja Antwerpenben, majd Amszterdamban zajlott, mely „a portugál cukorkereskedelem pénzügyi centruma”

³⁰ I. m. 14–15.

³¹ HEYNS, Zacharias (1601): *Ruhagyűjtemény*.

³² François Desprez munkája, szabad fordításban: *Gyűjtemény a ruhák sokféleségéről*.

³³ VAN GROESEN (2017), 18–19.

³⁴ Hans Staden-t a portugálok sorozták be a Rio de Janeiro körül fenyegető francia csapatok ellen. Mielőtt ténylegesen megérkeztek volna a francia csapatok, a tupik fogságába került. Beszámolóját először 1557-ben németül adták ki Marburgban, mely számos néprajzi érdekességet tartalmazott.

³⁵ VAN GROESEN (2017), 20.

³⁶ I. m. 22.

³⁷ RÁKÓCZI István (2009): A portugál tengerentúli birodalom, In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Budapest, Osiris tankönyvek. 385.

lett.³⁸ Azonban az Ibér Unió időszaka alatt, 1580 és 1640 között a kapcsolat megromlott: a spanyol koronával való egyesülés ellenségesen hatott, és holland betörések jellemezték a 17. század eleji brazil partokat. Az egy évtizedes béke után a támadások újrakezdődtek. Megelőzően a spanyolokkal folytatott nyolcvanéves háború gyakorta a holland területen zajlott, mely terhes volt az ország számára. A Nyugat-Indiai Társaság 1621-es megalapítása, mely a tizenkét éves fegyverszünet utánra datálható, megfelelő alkalmat kínált a Habsburgokkal szemben, hogy a háború egy része Amerikában folytatódhasson. Ezáltal távolítani tudták maguktól vallásszabadságuk közvetlen fenyegetését és a gazdasági érdek megnyirbálását.³⁹ 1624-ben Brazília Bahia régiója felé vették az irányt. Salvadort bár elfoglalták, a várost csak 1625-ig tudták holland kézen tartani. A harcok tovább folytatódtak: 1630-ban Pernambucot kezdték támadni, Olindat bevették. Fausto a holland jelenléte három egységre osztja: az 1630 és 1637 közötti időszakot portugál szempontból a „védekező háborúk” időszakaként említi, majd ezt követően Nassai Móric gróf régensségének időszakával beköszönt a „viszonylagos békekorszak” kora 1644-ig, illetve azt követően a „visszahódítás időszaka”.⁴⁰ Nassai Móric gróf régensége egy átmeneti, virágzó időszakot teremtett: megérkezését követően egy hónapon belül a Nyugat-Indiai Társaság csapatai elfoglalták a Porto Calvo erődjét, s véget vetettek a portugál ellenállásnak északkeleten. Az 1638. év májusi hadjáratában kísérletet tettek Salvador de Bahia visszafoglalására, de nem jártak sikerrel. 1641 júniusában a hollandok és portugálok tíz évre fegyverszünetet kötöttek.⁴¹ A régens célja volt, hogy a gazdaságot mozgásba lendítsék, felélénkítse a területet, vonzóvá tegye a kolóniát; ezért művészeket, tudósokat, értelmiségieket hívott meg.⁴² A bevételek jelentős részét a cukorkereskedelemről szerezték, de jelentős volt a Hollandiába irányuló brazil export is, melynek fő termékei a cukor, a brazilfa, a dohány, a cukorral bevont édességek, a bőrműves termékek és a különböző célokra szánt faanyagok, gyömbér, indigófestékek voltak.⁴³

³⁸ WOLF, Eric R. (1995 [1982]): *Európa és a történelem nélküli népek*. (Eredeti címe: *Europe and the People Without History*). Budapest, Akadémiai Kiadó – Osiris-Századvég. 172.

³⁹ VAN GROESEN (2017), 2.

⁴⁰ FAUSTO (2011), 50–51.

⁴¹ VAN GROESEN (2017), 102–103.

⁴² FAUSTO (2011), 49.

⁴³ SCHWARTZ, Stuart B. (2010): *Early Brazil: A Documentary Collection to 1700*. Cambridge, Cambridge University Press. 246.

Az egyházi jelenlét nem maradt el: lelkészek, prédikátorok, beteglátogatók végeztek szolgálatot, református szellemben hirdették az igét. Holland, francia, portugál, angol nyelven is tartottak istentiszteleteket. Ugyanakkor egyes ültetvényesek helyzete vallásgyakorlási szempontból nem volt kielégítő. Sok holland vásárolt cukorültetvényt, vagy dolgozott a cukornáddal, így lakóhelyük miatt nem tudtak részt venni az istentiszteleten. Ezért fontosnak tartották, hogy lelkipásztorok vagy lelkészi szolgálatra megfelelő vezetők jöjjenek Hollandiából, és küldjék őket prédikálni a környező vidékek különböző helyeire. Ugyanakkor a prédikátorok megélhetését biztosítani kellett, ezért ahhoz a feltételhez kötötték a kiküldetést, hogy az ilyen ültetvények kötelesek pénzügyi hozzájárulást fizetni a lelkiszolgálatot végzők részére. Az ültetvényesek az ezzel járó kiadást vállalták. A vallásgyakorlás effajta támogatásának volt egy másik aspektusa is, mely inkább kifelé szólt, a portugálok felé: „a portugálokat megbotránkoztatja, hogy mi református közösségnek nevezünk magunkat, és a mi népünk mégis úgy él ilyen helyeken, hogy soha nem látogat templomot vagy kápolnát, és nem gyakorolja a vallásának semmilyen formáját”.⁴⁴ A katolikusokkal egyezményt írtak alá Paraíba meghódításakor: szabadon gyakorolhatták vallásukat és használhatták templomaikat és kolostoraikat. A rendek közül a ferencesek, a karmeliták és a bencések végeztek szolgálatot, illetve miséző papok, plébánosok is tevékenykedtek. Kolostorokat építettek, minden városban volt templomuk. Ezenkívül kápolnák is megjelentek, s általában a birtoknak is volt saját temploma vagy kápolnája. Katolikusokon kívül a zsidóság is jelen volt; az addig eltitkolt vallásukat a hódítás után nyilvánosságra hozták, és a Hollandiából érkezett zsidókhoz tudtak csatlakozni.⁴⁵ Róluk így ír a rövid beszámoló, mely az északi kapitányságok állapotáról ad tudósítást:

„A Hollandiából érkező zsidók bizonyos szemtelenséggel viselkednek, nemcsak abban, hogy igen élesen vitatkoznak babonás hitükről, hanem abban is, ahogyan a keresztény vallást rágalmazzák. Ezen okok miatt kénytelenek voltunk szigorúan figyelmeztetni őket, hogy súlyos büntetés terhe mellett vessenek véget ennek, sőt meg is tiltottuk. Megparancsoltuk a főszolgabírónak, hogy

⁴⁴ I. m. 237.

⁴⁵ I. m. 237–239.

oszlassa fel a konventjeiket, amelyek egyre nyilvánvalóbbá váltak Recife városában, és nagy botrányt okoztak a református közösségnek és lelkészeiknek. Szigorú utasításokat adtak ki, amelyek arra kötelezték őket, hogy szertartásaikat zárt ajtók mögött és olyan titokban végezzék, hogy ne hallják őket, és ne okozzanak további botrányt. A zsidók úgy vélik, hogy nagyobb szabadság illeti meg őket, mint a pápistákat, mivel mi biztosabbak vagyunk a hűségükben. Jól tudjuk, hogy mivel nyilvánosan vallják a zsidóságot, semmiképpen sem kívánnak vagy tudnának visszatérni a spanyol uralom alá. Ellenkezőleg, ők arra törekednének, hogy fenntartsák és megvédjék ezt az államot, míg a portugál pápistákról kiderült, hogy nem teljesen lojálisak hozzánk, és hogy az első adandó alkalommal félredobnának minket.”⁴⁶

Bár a kapcsolat velük sem bizonyult felhőtlennek, az 1640-es években Recifében két zsinagóga is volt. A területek portugál kézre való visszafoglalásakor a zsidóság kivándorolhatott vagy visszaköltözhetett Hollandiába.⁴⁷

Közben Nassaui Móric kapcsolata a Nyugat Indiai Társasággal meggyengült, ezért 1644-ben hazatért Hollandiába. Innentől számítódik holland Brazília „visszahódításának” időszaka,⁴⁸ melynek hátterében az 1652-ben kirobbant angol–holland háború eseménye is meghúzódik. Végül a portugálok 1654-ben kiűzték a hollandokat a brazil területekről. Groesen így foglalja össze: „Holland Brazília felemelkedése és bukása a holland aranykor egyik legnagyobb visszhangot kiváltó híre volt a holland aranykorban.”⁴⁹

A két példa alapján látható, hogy bár Brazília távol esett a reformáció kibontakozásának színhelyétől, mégis kicsiben végbementek olyan események már 16. századtól kezdődően, melyeket Európa-szerte tapasztalhatunk. Megjelentek az első protestáns házasságok Léryék leánykíséretének köszönhetően, az első reformátori hitvallás az első mártíroknak köszönhetően és az első protestáns kivégzettek a térségben. Kialakultak a protestáns kereskedelmi kapcsolatok, feltámadt a vallásszabadság első

⁴⁶ I. m. 238–239.

⁴⁷ FAUSTO (2011), 49.

⁴⁸ I. m. 50.

⁴⁹ VAN GROESEN (2017), 1.

halvány szele, megnőtt az igény a református papi szolgálatra. A továbbiakban hasonlóképpen nem voltak jelen protestánsok. A következő állomást a függetlenség időszaka hozza el, amikor az angolok révén, illetve később a bevándorlást követően, kell a portugál, majd brazil fennhatóságnak kialakítania azt a rendszert, amiben a katolikus államvallás mellett a protestánsok is megférnek és helyet kapnak.

Felhasznált irodalom:

- BAEZ-CAMARGO, G. (1952): The Earliest Protestant Missionary Venture in Latin America, In: *Church History*. 21. 2. 135–145.
- FAUSTO, Boris (2011): *Brazília rövid története*. Budapest, Equinter.
- HORVÁTH Jenő (1936): A külmisszió lényege. A külmisszió református theologiai alapvetése, In: *Theologiai Szemle*. 12. 1–6. 211.
- LÉRY, Jean de (1964 [1578]): *Jean de Léry utazása Brazília földjére*. Táncsics Kiadó.
- MATOS, Alder S. (2015): The Guanabara Confession of Faith, In: *Unio com Cristo*. 1. 1–2. 133–143.
- NOWELL, Charles E. (1949): The French in Sixteenth-Century Brazil, In: *The Americas*. 5. 4. 381–393.
- RÁKÓCZI István (2009): A portugál tengerentúli birodalom, In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Budapest, Osiris tankönyvek.
- SCHWARTZ, Stuart B. (2010): *Early Brazil: A Documentary Collection to 1700*. Cambridge, Cambridge University Press.
- VAN GROESEN, Michiel (2017): *Amsterdam's Atlantic, Print Culture and the Making of Dutch Brazil*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- WOLF, Eric R. (1995 [1982]): *Európa és a történelem nélküli népek*. Budapest, Akadémiai Kiadó – Osiris-Századvég.

Internetes források:

Brazília népszámlálási adatainak 2010-es elérhetősége:

<https://cidades.ibge.gov.br/brasil/pesquisa/23/22107>. Utolsó megtekintés dátuma: 2022.10.10.

CRESPIN, Jean (1564): *Actes des martyrs*. Genf. 881–889.

https://books.google.hu/books?id=jdzk4kqB8xMC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. Utolsó megtekintés dátuma: 2022.02.10.